

мужність перед обличчям смерті. Людина подається як суцільна у світі, у своєму бутті пов'язана з космосом, землею, у своїй глибинній основі розуміюча істота, покликана смертю до своєї істинної можливості буття. Безперечно, пошук істини людина здійснює за допомогою і мови, що є одним із знарядь мислення. Тому, перефразовуючи М.Хайдеггера, можемо сказати: мова – дім буття, якщо під буттям розуміємо усвідомлену і відображену в мовленні дійсність.

Література

1. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1989.
2. Философия марксизма и экзистенциализм: Очерки критики экзистенциализма. – М., 1971.
3. Философский энциклопедический словарь. – М., 1991.
4. Хайдеггер М. Введение в метафизику. – М., 1990.
5. Хайдеггер М. На пути к языку. – М., 1991.
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. – М., 1990.
7. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М., 1991.
8. Хайдеггер М. Что такое философия. – М., 1990.
9. Хайдеггер М. Язык и время. – М., 1991.

Здобувач М.М.Величко

Синтаксичний зв'язок вставних конструкцій зі структурою основного речення

Визначення семантичних критеріїв як типологізуючих у сучасному синтаксисі дозволяє пояснювати синтаксичні явища і процеси без надмірної обов'язковості приписування їм одного – і лише одного граматичного статусу. Вставні слова, взаємодіючи зі структурою основного речення, становлять співвідносні елементи, об'єднані синтаксичним зв'язком, для якого мовознавці намагаються віднайти термін, визначаючи його як зв'язок інтродуктивний, відносний, зіставний тощо.

Відшукання лише терміна для позначення зв'язку вставних слів зі структурою основного речення не сприяє описові синтаксичного явища, для якого основою типології є комунікативний аспект, текст, широка виражальна функція, пов'язана з різними способами репрезентації змісту в різних типах текстів – мовленнєвих ситуаціях.

Більшість вставних конструкцій, як відомо, зосереджується у внутрішньо-синтаксичній структурі речення – у напрямі вираження модальних і суб'єктивно-оцінних значень.

Характер відношень між вставним словом і словосполученням, з одного боку, і словом речення, з яким вони пов'язані, з другого боку, зовсім інший, ніж у звичайному синтаксичному словосполученні при вільному сполученні слів. Змістові відношення вставних слів можуть спрямовуватися всередину самого речення до предикативного ядра. Тут нема граматичної злитості, семантичної єдності компонентів, які дозволяють слову чи

словосполученню виконувати номінативну функцію. Так у реченні *Така вже, видно, природа людська: відімкнув дев'ять замків, хочеться відімкнути й десятий...* (О.Гончар) віднесеність вставного слова *видно* до присудка зумовлена метою, характером та обставинами висловлювання в цілому, а не необхідністю семантичного розкриття присудка.

У зв'язку з тим, що вставні слова і сполучення не пов'язуються зв'язком узгодження, керування чи прилягання, їх здавна називали, особливо в шкільних підручниках та посібниках, граматично не зв'язаними з реченням [7, 131; 2, 263]. Щодо такого тлумачення вставних слів певні застереження зробив М.М.Шанський, відзначивши, що "з цієї відносної ізолюваності вставних конструкцій... не слід, однак, робити висновок про їх факультативність у тому чи іншому конкретному реченні, про можливість вилучення без порушення його структури і змісту. Перебуваючи в реченні, вставні конструкції являють собою такий же обов'язковий його компонент, як найзвичайніший член речення" [10,138]. Дехто з учених пішов ще далі. Так, О.Г. Руднев доводить, що вставні слова – члени речення, бо вони пов'язуються з реченням особливим зв'язком – співвідносним [9,123]. Є.В.Кротевич називає зв'язок вставних слів з реченням включенням, а вставні слова – супутніми членами речення [5, 15; 6, 32].

Однак із встановленням поняття про структурну схему чи модель речення з'ясувалося, що вставні слова не входять до складу цих одиниць. У "Русской грамматике" (1980) підкреслюється, що вставні слова "формально й функціонально ізолювані", "синтаксичні зв'язки з будь-яким членом речення або з реченням в цілому у вставних словах, вставних сполученнях і вставних реченнях відсутні" [3, 229]. Вставні слова у зазначеній праці відмежовуються від поняття поширювачів речення і розглядаються як особливі лексико-синтаксичні засоби вираження суб'єктивної модальності [3, 228].

Мовознавець Г.О.Золотова звертає увагу на потребу об'ємного розгляду речення. Вставні слова не входять до дериватів (модифікацій) моделі речення, а є напрямом її ускладнення [4,186].

М.У.Каранська обстоює думку, що вставні конструкції не можна розглядати лише як такі, що граматично не поєднуються з реченням. Вони залежать від контексту речення, або ж і тексту, твору взагалі, і його формують. Іноді штучне вилучення вставної конструкції з речення змінює його зміст. Л.Ю.Шевченко дотримується тієї ж думки [11, 217-218]. Пор.: *Відай, нам не судилось вкупі жити, - промовила дівчина не за малу хвилю* (Ю.Федькович) (*відай* виражає непевненість); *Нам не судилось вкупі жити, - промовила дівчина не за малу хвилю* (непевненість замінена категоричністю).

За твердженням Л.А.Булаховського, "вставні конструкції можуть заходити в щільні зв'язки з яким-небудь окремим членом речення", виразно не відокремлюючись інтонаційно [7, 134], наприклад: *Жадан ввічливо докидав якись репліки, зрештою, зовсім не потрібні Кротовій [...]*

А.М.Мухін називає зв'язок вставної конструкції з реченням інтродуктивним, який не співвідносить вставну одиницю з іншим компонентом речення, хоч цей синтаксичний зв'язок також характеризується однією спрямованістю. Мовознавець протиставляє субординативний та інтродуктивний зв'язки, використовуючи при цьому експеримент з вилученням. У випадку вилучення синтаксичної одиниці при субординативному зв'язку проведення експерименту може обмежуватися безпосереднім лексичним оточенням залежного компонента, на відміну від інтродуктивного, при якому “вилучення вставного компонента не викликає ніяких труднощів і вказаний лексичний фактор не відіграє тут будь-якої ролі” [8, 288]. Таким чином А.М.Мухін доводить, що вставна конструкція синтаксично не пов'язана з окремим членом речення. Відсутність зв'язаності лексичного оточення проявляється в тому, що синтаксична одиниця в позиції вставного компонента може мати різну позицію в реченні. Але у випадку, коли “синтаксеми в позиції вставного компонента встановлюються лише у межах частини речення”, їх позиційні можливості дуже обмежені. “Той факт, що модальність визначається в реченнях у рамках синтаксичних конструкцій з урахуванням синтаксичних зв'язків, свідчить про те, що вона відноситься до сфери синтаксичної семантики, тобто є синтаксико-семантичною ознакою, якою наділена елементарна синтаксична одиниця у позиції вставного компонента” [8, 289].

На думку Д.Х. Баранника, зв'язок, який встановлюється між вставними словами, словосполученнями і реченнями та планом “об'єктивного” повідомлення, є зв'язком смисловим і може бути визначений як включення. Такий зв'язок передбачає нульову зовнішню валентність введених у структуру основного висловлення конструкцій [1, 5].

На нашу думку, це положення варто доповнити, оскільки граматичною формою присудка в окремих випадках визначається і форма вставного слова, наприклад: *Слухай, ти тільки нікому не кажи про дачу, - попросила вона (Ю.Щербак)*. Підмет в основному реченні виражений займенником другої особи однини, відповідно і вставне слово є дієсловом другої особи однини.

Вставні конструкції у межах однієї семантичної групи можуть бути синонімічними, тому їх взаємозаміна не змінює істотно смисл речення, наприклад: *Може, тепер плечі болять так, як у того чорта, що возив ченця в Єрусалим? (П.Куліш)*. У наведеному прикладі вставне слово *може* можна замінити синонімічними словами *мабуть, либонь*, не змінюючи смисл речення. Те ж стосується і вставних слів *боронь боже, не дай боже, не доведи господи, я думаю, думаю собі, на мою думку, думаю, я гадаю, по-моєму; по правді казати, щиро кажучи, відверто кажучи, признаюся; було, бувало; слава богу, хвалити бога, на щастя; так би мовити, можна сказати*.

Натомість заміна вставних слів, що не належать до одного синонімічного ряду, докорінно змінює смисл висловлення, наприклад: *Нарешті я увімкнув світло, звичайно, ні в коридорі, ні в кімнаті нікого не було (В.Дрозд)*. Якщо слово *звичайно* замінити словом *мабуть*, то замість

значення впевненості, достовірності з'являється значення невпевненості, ймовірності, наприклад: *Нарешті я увімкнув світло, мабуть, ні в коридорі, ні в кімнаті нікого не було*. У результаті заміни словом *уявіть* або *на жаль* (наприклад: *Нарешті я увімкнув світло, уявіть, ні в коридорі, ні в кімнаті нікого не було* або *Нарешті я увімкнув світло, на жаль, ні в коридорі, ні в кімнаті нікого не було*) у першому випадку значення впевненості зміниться на значення діалогізації мовлення, спрямованості його на співрозмовника, а у другому - виражатиме ставлення мовця до висловленої думки.

Важливим способом реалізації смислового зв'язку у реченнях зі вставними конструкціями є інтонація, яка залежить від інтонації всього речення. Для характеристики інтонаційної оформленості вставних одиниць вживається термін "інтонація вставності", своєрідність якої виявляється не тільки в інтонуванні власне авторської "вставки", а й в інтонаційному оформленні всього словесного ряду, у його цілісному лінійному вираженні.

Введення авторського мовного плану в основний словесний ряд змінює певною мірою інтонаційний малюнок речення, робить його рельєфнішим, оскільки розширюється діапазон силових, висотних, темпових характеристик висловлення, а також змінюється мелодична лінія та час звучання.

Інтонаційне виділення вставних одиниць має різний характер залежно від їх змістової природи, синтаксичної позиції в реченні (вставні конструкції вживаються переважно на початку і всередині речення, меншою мірою – в кінці) і форми вставної одиниці (слова, словосполучення чи речення).

Найяскравіше інтонаційне виділення мають препозитивні вставні одиниці (переважно вставні слова). Однак у препозитивних вставних словах, що втрачають первісну семантику і функціонують лише як автоматично вживані компоненти (типу *мабуть, либонь, бач, знай*), інтонаційна виділеність нівелюється.

Експериментально-фонетичне дослідження інтонації вставності вказує на такі основні її параметри:

- 1) мелодійна характеристика вставних одиниць (переважно вставних слів), як і частотний їх рівень по відношенню до речення, у складі якого є вставні одиниці, свідчать про щільну пов'язаність їх з реченням, тобто інтонаційну залежність від інтонаційної структури речення;
- 2) паузи перед і після вставних одиниць є помірними або зовсім відсутніми;
- 3) вставні словосполучення і речення можуть мати лише видільні темпоральні характеристики (сповільнений темп у позиції на початку висловлення і порівняно пришвидшений – всередині висловлення); помітною є тенденція до темпоральної напруженості (швидкого темпу) у вимові вставних речень, що засвідчує їх своєрідну лексикалізацію – кореляцію зі вставними словами;

- 4) вставність на початку речення характеризується більшою силою вимови порівняно з усім реченням, а всередині речення, навпаки, вставні слова, словосполучення і речення вимовляються з меншою, ніж уся інша частина висловлення, інтенсивністю;
- 5) зміна інтенсивності вимови позначається на висотних характеристиках окремих частин висловлення.

Зазначене вище має вагоме значення у формуванні загального

інтонаційного малюнка речення.

Таким чином, ми бачимо, що вставні конструкції не пов'язуються ні з реченням в цілому, ні з окремим його членом підрядним зв'язком. Важко однозначно визначити зв'язок, у якому перебувають вставні конструкції з реченням чи якоюсь його частиною. Такий зв'язок різні мовознавці визначають то як інтродуктивний, то як відносний, то як зіставний, то як включення.

Література

1. Баранник Д.Х. Про граматичний і неграматичний зв'язок слів у реченні // Дослідження з граматичної будови української мови / Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1988. – 104с.
2. Ващенко В.С. Українська мова. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1959. – 236с.
3. Грамматика русского языка: Синтаксис. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т.2., ч.2. – 444с.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
5. Кротевиц Е.В. Слово, часть речи, член предложения. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1960. – 243 с.
6. Кротевиц Е.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 145 с.
7. Курс сучасної української літературної мови. Т.2.: Синтаксис / За ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – 406 с.
8. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л.: Наука, 1980. – 302с.
9. Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. – М.: Учпедгиз, 1956. – 167 с.
10. Современный русский язык: Морфология. Синтаксис / Под ред. Е.М. Галкиной-Федорук. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 385 с.
11. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю.Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко; За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1993. – 336с.

Доцент Г.М.Віняр, канд. філол. наук

Новотворення іменників з процесуальним значенням

Словотвірне значення "опредметнена дія" у новотворенні 90-х років реалізують віддієслівні синтаксичні деривати з суфіксом *-ння* та його варіантами, а також похідні з формантом *-ізація* (*-изація*). Для субстантивного оформлення назв дії характерне черезступінчасте словотворення, тобто пропуск акту деривації відіменного дієслова і творення іменника девербативної структури безпосередньо від мотивуючого іменника або прикметника.